

The HNSB. Ltd Science College
Himatnagar

NAAC Accredited : B Grade

GSIRF : 4 Star Rank

IKS

B.Sc.Sem.-1

Course Code : RS23IKSBSW-105/A

(IKS) : Scenario of Gandhian Life

Dr. K.V. Goswami
Assistant Professor
Department of Chemistry
The HNSB. Ltd. Science College,
Himatnagar

Write Note on Bar-at-Law Studies in England and Gandhi's Conversion to Vegetarianism.

Mahatma Gandhi went to England in **September 1888**, at the age of about nineteen, with the main purpose of studying law and becoming a **Barrister-at-Law**. His three years in England were much more than a period of professional education. They became an important stage in the development of his personality, discipline, intellectual curiosity, moral convictions and commitment to truth. In his autobiography, *The Story of My Experiments with Truth*, Gandhi describes his experiences in England with remarkable honesty. Two important aspects of this period were his **legal studies at the Inner Temple** and his gradual transformation from a vegetarian by promise into a **vegetarian by conviction**.

1. Gandhi's Journey to England:

Before leaving India, Gandhi faced strong opposition from some members of his community because going abroad was considered objectionable by them. More importantly, his mother was worried about his conduct in England. Gandhi gave his mother a solemn promise that he would **not touch meat, alcohol or women** during his stay abroad. This promise became extremely important in his life because it helped him resist several pressures that he encountered in England. When he arrived in England, everything appeared strange to him—the language, food, dress, social customs and manners. He was extremely shy and lacked confidence in speaking English. Even during the journey, he found it difficult to communicate with other passengers. His vegetarian vow created an additional difficulty because he initially found it hard to obtain suitable food.

2. Gandhi's Vegetarian Vow:

Gandhi's vegetarianism began before his journey to England. His mother had made him promise that he would not eat meat. However, Gandhi admits in his autobiography that, at that stage, he had not yet become a vegetarian **by intellectual conviction**. During his youth, he had been influenced by the argument that eating meat would make Indians physically stronger. He had even experimented with meat before taking his mother's vow. When he went to England, however, he remained faithful to the promise made to his mother. This was initially **vegetarianism based on a moral and filial obligation** rather than a fully developed philosophical belief.

3. Difficulties in Finding Vegetarian Food:

Life as a vegetarian in England was difficult for Gandhi at first. He often struggled to find suitable food. At times, he survived on simple food such as bread and fruits. He was reluctant to ask questions because of his shyness and limited knowledge of English social customs. He eventually discovered a **vegetarian restaurant in Farringdon Street**. This discovery was extremely important because, near the restaurant, he saw a book titled *A Plea for Vegetarianism* by **Henry S. Salt**. Gandhi bought the book and read it carefully. This book changed his attitude fundamentally.

4. From Vegetarian by Vow to Vegetarian by Conviction:

This is perhaps the most important part of Gandhi's experience. Before reading Salt's book, Gandhi avoided meat primarily because he had promised his mother that he would not eat it. After reading the book, he began to understand vegetarianism through **reason and personal**

conviction. He realized that vegetarianism could be defended intellectually as well as morally. Thus, Gandhi's vegetarianism changed from a **vow imposed by circumstances** into a **conscious personal principle**. He later described himself as having become a vegetarian “by choice.”

5. Influence of Henry Salt:

Henry Salt's *A Plea for Vegetarianism* had a particularly strong influence on Gandhi. The book gave Gandhi arguments that strengthened his existing commitment. Gandhi began reading other works on vegetarianism, including works dealing with diet, health and ethics. He became convinced that food should not merely be a source of pleasure. This intellectual transformation was extremely important because Gandhi's later philosophy of **self-discipline and non-violence** was closely connected with his experiments in food and lifestyle.

6. Joining the Vegetarian Society:

He joined the **Vegetarian Society of England** and became actively involved in its work. He soon became a member of its **Executive Committee**. This experience helped him overcome some of his shyness and gave him an opportunity to participate in public activities. Although he was often hesitant to speak at meetings, he attended regularly and interacted with people who were deeply committed to vegetarianism. This was one of Gandhi's early experiences of **organized social and public work**.

7. Gandhi's Vegetarian Experiments:

Gandhi treated diet as an experiment. He tried different kinds of vegetarian food and studied the effects of different dietary practices on health and the mind. He gradually reduced his dependence on sweets, spices and condiments. One important lesson he drew from these experiments was that **taste is influenced by the mind**. Food that initially seemed tasteless could become enjoyable when his habits changed.

8. Vegetarianism and the Question of Eggs:

Gandhi also faced an important question concerning the meaning of “meat.” In England, he encountered different definitions of vegetarianism. Some people considered only the flesh of animals to be meat, while others included fish or animal products. Gandhi considered whether eating eggs would violate his promise to his mother. He ultimately decided that **his mother's understanding of the vow was what mattered to him**. Therefore, he gave up eggs as well.

This experience taught him a broader moral lesson: when a promise has been made, one should not manipulate its meaning merely to satisfy one's own desires.

9. Vegetarianism and Truth

The episode had a deep connection with Gandhi's developing philosophy of **truth**. He believed that one should interpret a promise honestly rather than finding clever ways to escape it. His vegetarianism therefore became an early practical exercise in **truthfulness and self-control**. The principle was simple: A person who sincerely seeks truth should not twist words to justify selfish desires. This idea later became central to Gandhi's philosophy of **Satyagraha**.

10. Starting a Vegetarian Club:

Gandhi became so enthusiastic about vegetarianism that he decided to establish a vegetarian club in **Bayswater**, London. He invited **Sir Edwin Arnold** to be Vice-President and **Dr. Oldfield**, editor of *The Vegetarian*, to be President. Gandhi himself served as Secretary. Although the club

existed only for a short time, Gandhi considered the experience valuable because it gave him early training and this small experiment anticipated his later ability to organize large public movements.

Write Note on Racial Prejudice in South Africa: Mahatma Gandhi's Experiences.

Mahatma Gandhi's experiences in **South Africa (1893–1914)** were a turning point in his life. He went to South Africa as a young barrister to assist in a legal case, but he soon encountered severe **racial discrimination and prejudice** against Indians. These experiences deeply affected him and transformed him from a relatively inexperienced lawyer into a determined leader of a movement for justice and human dignity. In his autobiography, *The Story of My Experiments with Truth*, Gandhi describes several incidents that exposed the racial discrimination practiced against Indians in South Africa. Instead of responding with hatred or violence, he gradually developed the principles of **Truth (Satya), Non-violence (Ahimsa), self-discipline and Satyagraha**.

1. Gandhi's Arrival in South Africa:

Gandhi arrived in South Africa in **1893** as a young lawyer. He had been sent there to assist **Dada Abdulla** in a legal dispute. At first, Gandhi thought that his legal training would enable him to work effectively in South Africa. However, he soon discovered that Indians faced widespread discrimination because of their race and colour. He realized that the problem was much larger than an individual legal case. It was a social and political problem affecting the entire Indian community.

2. The Pietermaritzburg Railway Incident:

The most famous experience described by Gandhi was the **Pietermaritzburg railway incident**. Gandhi had purchased a **first-class railway ticket** and was travelling in a first-class compartment. Although he possessed a valid ticket, a white passenger objected to his presence because he was an Indian. A railway official ordered Gandhi to move to the **van compartment**. Gandhi refused because he had a first-class ticket. As a result, he was forcibly removed from the train at **Pietermaritzburg station**. Gandhi spent the night at the station. This humiliating experience had a profound effect on him. He later regarded this incident as one of the important moments that awakened him to the injustice suffered by Indians in South Africa.

3. Incident in the Stagecoach”

Gandhi also experienced racial discrimination while travelling by **stagecoach**.

He had a valid ticket but was treated disrespectfully because he was Indian. When he refused to accept an unjust order, he was subjected to physical mistreatment. This incident strengthened Gandhi's realization that Indians were not being treated as equal human beings. He began to understand that racial discrimination was not limited to railway travel. It affected Indians in many areas of everyday life.

4. Racial Discrimination in Hotels and Public Places:

Gandhi discovered that Indians faced discrimination in hotels and other public places. Because of their racial identity, Indians could be: refused accommodation, treated as inferior, restricted in their movements, and denied equal access to public facilities. Gandhi came to understand that the colour of a person's skin was being used as a basis for determining his social status. For Gandhi, this was fundamentally wrong because **human dignity cannot depend upon race, colour or nationality**.

5. Gandhi's Response to Racial Prejudice:

Gandhi's response is one of the most important aspects of his South African experience.

He did not choose violence or revenge. Instead, he developed a method based on:

Truth + Non-violence + Courage + Self-suffering = Satyagraha. For Gandhi, opposing injustice did not mean hating the person who committed the injustice. He distinguished between **the wrong and the wrongdoer**. He believed that the wrong should be resisted firmly, while the wrongdoer should not be treated with hatred.

6. Gandhi's Struggle for the Indian Community:

Gandhi gradually became a leader of the Indian community in South Africa. He organized meetings, communicated with government authorities and worked to unite Indians against discriminatory laws. He helped establish the **Natal Indian Congress in 1894**, which provided an organized platform for representing Indian interests. Through this work, Gandhi learned how to:

- organize people,
- communicate political demands,
- negotiate with authorities,
- use newspapers and public opinion,
- conduct peaceful campaigns, and
- unite people around common principles.

7. Racial Prejudice and Human Equality:

Gandhi's South African experiences gradually transformed his understanding of equality. He realized that Indians were being judged not by their character or abilities but by their **race and colour**. He therefore argued for equal dignity and rights. The experience also made him aware that injustice against one community could not be ignored simply because one was not personally affected. This helped Gandhi develop a broader conception of social responsibility.

Note on Mahatma Gandhi's Childhood and Schooling

Mahatma Gandhi, popularly known as **Mahatma Gandhi**, was born on **2 October 1869 at Porbandar in Gujarat**. His childhood and school years played an important role in shaping his character. In his autobiography, *The Story of My Experiments with Truth*, Gandhi gives an honest account of his early life, family environment, schooling, habits, fears, weaknesses and the moral lessons he learned during childhood.

1. Family Background:

Gandhi was born into a respectable Vaishnava family. His father, **Karamchand Gandhi (Kaba Gandhi)**, served as a Diwan in several princely states, including Porbandar and Rajkot. His mother, **Putlibai**, had a profound influence on his character. Putlibai was deeply religious, disciplined and devoted to religious observances. Gandhi admired her simplicity, devotion, self-

control and willingness to keep religious vows. Her influence remained with him throughout his life. The religious atmosphere of his home exposed Gandhi to ideas such as **truth, compassion, self-control, tolerance and devotion.**

2. Gandhi's Childhood Nature:

Gandhi describes himself as a **shy and timid child**. He was not particularly interested in games or physical activities. He preferred to remain quiet and avoid unnecessary interaction with others. He was also very conscious of his personal weaknesses and fears. In his autobiography, he frankly describes some of the shortcomings of his childhood rather than presenting himself as an ideal child. As a child, Gandhi was afraid of **ghosts and darkness**. His nurse, **Rambha**, suggested that he should repeat the name of **Rama** whenever he felt afraid. Gandhi followed her advice. Although the incident was simple, Gandhi later remembered it as an important influence. The name of Rama became associated in his mind with courage and protection. This early experience contributed to the importance of **Rama and faith** in his later life. His father was known for his integrity and independence. Gandhi observed his father's dealings with people and learned important lessons about dignity and responsibility. His mother had an even stronger influence on his religious and moral life. Her fasting, prayers and devotion impressed him deeply.

11. Gandhi's Schooling:

Gandhi did not consider himself an extraordinary student during his school years. He was shy, quiet, average in academic performance, obedient, careful about discipline and generally unwilling to get into trouble. His school career therefore does not appear extraordinary in the conventional sense. Gandhi began his schooling at **Porbandar** and later continued his education at **Rajkot** after his family moved there. He was an **average student** rather than an exceptionally brilliant one. He was very shy and did not like unnecessary conversation. He usually went to school and returned home without mixing much with other students. In his autobiography, Gandhi recalls that he was extremely careful about his conduct and was afraid of being punished or getting into trouble. One of the most important incidents from Gandhi's school life occurred during a **spelling test**. An educational inspector, **Mr. Giles**, visited Gandhi's school. The teacher dictated five English words to the students. Gandhi made a spelling mistake in one of the words. The teacher indicated to Gandhi that he should copy the spelling "Kettle" from another student's slate. Gandhi understood the teacher's signal but **refused to copy**. As a result, his answer remained incorrect. This incident became important because Gandhi chose **honesty over success**. He would rather make a mistake than obtain the correct answer through cheating. The incident illustrates an important principle that later became central to Gandhi's philosophy: **Truth is more important than success obtained through dishonesty**. However, his **moral development** was more significant than his academic achievements. The small incidents of his childhood gradually shaped the principles that became important in his adult life.

Write Note on Phoenix Settlement

The **Phoenix Settlement** was one of Mahatma Gandhi's important experiments in South Africa. Gandhi established it in **1904 near Phoenix Station, about 14 miles from Durban**, after being deeply influenced by John Ruskin's book *Unto This Last*. The settlement was an attempt to put

Gandhi's ideas of **equality, dignity of labour, simplicity, self-reliance and service** into practical life.

1. Establishment of Phoenix Settlement:

Gandhi discussed his plan with **Mr. Albert West**, who supported the idea. Gandhi proposed that the **Indian Opinion** printing press should be moved to a farm where everyone would participate in physical labour and receive an equal basic allowance. Gandhi and West purchased land near Phoenix. The settlement was started in **1904**. It included land for cultivation and facilities for the printing of *Indian Opinion*. The initial conditions were difficult. The land was largely uninhabited and covered with grass, and the settlers initially lived under canvas while buildings were being constructed. Indian carpenters and masons helped build the press shed.

2. Indian Opinion and Phoenix Settlement:

The settlement was closely connected with Gandhi's newspaper **Indian Opinion**. The printing press was transferred from Durban to Phoenix. Printing the newspaper became a collective responsibility. Everyone had to participate in the work, especially when difficulties arose. Gandhi believed that intellectual work and manual work should not be separated into superior and inferior categories. Thus, the printing press became not merely a place of publication but also a **centre for practical education, cooperation and service**.

3. Phoenix and the Development of Gandhi's Philosophy:

The experience at Phoenix contributed to the development of several ideas that later became important in Gandhi's social and political philosophy. The settlement demonstrated that: **Simple living + honest labour + equality + self-reliance + service = constructive community life**. Gandhi's later ashrams in India also reflected many of these principles. Phoenix therefore represents an important stage in Gandhi's transformation from a lawyer engaged in public affairs into a leader who sought to transform society through **personal example and ethical living**.

4. Importance of Phoenix Settlement:

The historical importance of Phoenix Settlement can be summarized as follows:

1. Practical application of Ruskin's ideas- Gandhi transformed the ideas of *Unto This Last* into a practical community experiment.
2. Equality- It challenged distinctions based on race, nationality, occupation and social position.
3. Dignity of labor- It emphasized that manual labour is valuable and respectable.
4. Simple living- It encouraged people to reduce unnecessary material needs.
5. Self-reliance- It encouraged the community to depend upon its own labour.
6. Service- Community life was connected with the larger purpose of serving society.
7. Training in collective life- It provided practical experience in cooperation, discipline and shared responsibility.
8. Foundation for later ashram life- Many principles experimented with at Phoenix later appeared in Gandhi's ashram.

Write Note on Champaran Satyagraha

The **Champaran Satyagraha of 1917** was Mahatma Gandhi's **first major Satyagraha in India**. It was a significant turning point in Gandhi's political life because it demonstrated how the principles of **truth, non-violence, fearlessness and peaceful resistance** could be applied to solve the problems of ordinary people. The movement took place in **Champaran district of Bihar**, where indigo cultivators were suffering under an oppressive system imposed by European indigo planters. Gandhi visited Champaran after **Raj Kumar Shukla**, a peasant from the region, repeatedly requested him to investigate the condition of the farmers. Champaran became an important experiment in Gandhi's method of **Satyagraha**, combining investigation, public service, moral courage and non-violent resistance.

1. Background of Champaran:

Champaran was an important agricultural region in Bihar. Many peasants were forced to grow **indigo**, a commercial crop, under oppressive arrangements controlled by European planters. The cultivators faced: Forced cultivation of indigo, Heavy economic burdens, Exploitation by planters, Unfair agreements, Pressure from landlords and planters, Poverty and insecurity and Poor social and sanitary conditions.

2. Gandhi's Arrival in Champaran:

Gandhi reached **Champaran in 1917** to investigate the condition of the peasants. He did not immediately begin a political agitation. Instead, his first objective was to **understand the truth of the situation**. He met peasants, collected information and listened to their complaints. This approach was characteristic of Gandhi's method: **first investigate, then act**. When Gandhi began his investigation, the local authorities ordered him to **leave Champaran**. Gandhi did not obey the order because he believed that leaving would prevent him from performing his duty towards the suffering peasants. However, he did not respond violently or insult the authorities. He respectfully stated that he was prepared to face the legal consequences of disobeying the order. This was an important demonstration of **civil disobedience based on truth and non-violence**.

3. Gandhi's Leadership in Champaran:

Champaran also transformed Gandhi's relationship with Indian politics. Before Champaran, Gandhi had already developed his methods of Satyagraha in South Africa. In Champaran, he successfully adapted those principles to the Indian social and political environment.

4 .Importance of Champaran Satyagraha and Major Lessons of Champaran Satyagraha:

Champaran Satyagraha was important for several reasons.

1. First major Satyagraha in India- It was Gandhi's first major experiment with Satyagraha on Indian soil.
2. Victory of non- violent resistance-It demonstrated the effectiveness of peaceful resistance.
3. Relief to peasants- The movement helped improve the position of the indigo cultivators.
4. End of fear- The peasants gained courage and confidence.
5. Importance of truth- Gandhi based the movement on careful investigation and factual evidence.

6. Constructive programme- Education, sanitation and village improvement became important parts of the movement.
7. New political method- Champaran teaches several important lessons: Gandhi introduced a new form of politics based on truth, non-violence, self-discipline and service, Fearlessness, Moral courage, and Constructive work.

Write Note on the Dandi March.

The **Dandi March**, also known as the **Salt March**, was one of the most important movements led by **Mahatma Gandhi** against British rule in India. It began on **12 March 1930** from **Sabarmati Ashram near Ahmedabad** and ended at **Dandi on 6 April 1930**. The march was undertaken to protest against the unjust **British salt tax and monopoly on salt**. It became a powerful example of Gandhi's principles of **truth, non-violence, civil disobedience, self-discipline, and peaceful resistance**.

Background of the Dandi March

The British Government had imposed strict laws controlling the production and sale of salt. Salt was an essential commodity used by rich and poor alike, yet Indians were not freely allowed to produce salt from the sea. They also had to pay tax on salt.

Gandhi considered the salt law particularly unjust because it affected ordinary people. He believed that an issue connected with the daily life of millions of Indians could unite people against colonial rule.

Before beginning the movement, Gandhi tried to communicate with the British authorities. When his demands were not accepted, he decided to launch a programme of **Civil Disobedience**.

Beginning of the March

On **12 March 1930**, Gandhi began the historic march from **Sabarmati Ashram** with **78 selected volunteers**. They walked towards the coastal village of Dandi in Gujarat.

The march covered approximately **390 kilometres (about 240 miles)** and took about **24 days**. Along the route, Gandhi and his followers addressed villagers, explained the meaning of Satyagraha, encouraged people to remain peaceful, and asked them to participate in the struggle against unjust laws.

The march attracted enormous public attention. Thousands of people gathered along the route to see Gandhi and listen to his message.

Gandhi's Objective

The main objective of the Dandi March was to **break the unjust salt law peacefully**. Gandhi deliberately selected salt because:

1. Salt was necessary for everyone.
2. The salt tax affected ordinary people.
3. The issue could unite people across social and economic groups.
4. Breaking the salt law provided a simple and peaceful form of civil disobedience.
5. It demonstrated that unjust laws could be challenged without violence.

Arrival at Dandi

Gandhi reached **Dandi on 5 April 1930**. On the morning of **6 April 1930**, he violated the British salt law by picking up natural salt from the seashore.

This simple act had enormous symbolic significance. It represented the people's refusal to accept an unjust colonial law.

The act at Dandi inspired people throughout India to make or collect salt and to participate in the wider Civil Disobedience Movement.

Dandi March and Satyagraha

The Dandi March was a practical demonstration of Gandhi's philosophy of **Satyagraha**.

Satyagraha means holding firmly to truth. Gandhi believed that people should oppose injustice without hatred or violence. The Dandi March demonstrated several important principles:

- **Truth:** The movement was based on the belief that the salt law was unjust.
- **Non-violence:** Participants were instructed not to use violence.
- **Self-discipline:** Volunteers had to maintain peaceful conduct even when provoked.
- **Fearlessness:** People were encouraged to overcome fear of British authority.
- **Self-sacrifice:** Satyagrahis were prepared to face arrest and suffering.
- **Mass participation:** Ordinary people were encouraged to participate in the freedom struggle.

Importance of the Dandi March

The Dandi March was important for several reasons.

1. It transformed salt into a symbol of freedom.

A simple everyday commodity became a powerful symbol of resistance to British rule.

2. It brought ordinary people into the freedom movement.

The movement was not limited to political leaders. Students, women, workers, farmers and ordinary citizens participated in different ways.

3. It demonstrated the power of non-violence.

Gandhi showed that resistance could be strong without becoming violent.

4. It challenged British authority.

The peaceful breaking of the salt law directly questioned the legitimacy of an unjust colonial law.

5. It received international attention.

The march and the subsequent civil disobedience attracted considerable attention outside India and strengthened international awareness of India's struggle for independence.

Gandhi's Leadership

Gandhi's leadership during the Dandi March demonstrated several qualities:

Quality	Expression during the Dandi March
Truth	Opposition to the unjust salt law
Non-violence	Peaceful resistance
Courage	Willingness to challenge British authority
Self-discipline	Strict instructions to Satyagrahis
Simplicity	Gandhi's simple lifestyle and conduct
Mass leadership	Involving ordinary people
Self-sacrifice	Willingness to face arrest and suffering
Moral authority	Fighting injustice without hatred

Historical Significance:

The Dandi March marked a major turning point in India's freedom struggle. It gave the **Civil Disobedience Movement** a clear and accessible form and demonstrated the effectiveness of mass non-violent action. The march also showed Gandhi's ability to convert a simple social issue into a powerful national movement. The salt law was a specific target, but the larger objective was to challenge the system of colonial domination.

The journey from **Sabarmati to Dandi** demonstrated that a disciplined and united people could challenge injustice without hatred or violence. In this sense, the Dandi March stands as one of the clearest practical expressions of Gandhi's philosophy of “**truth in action.**”

Dr. K. V. Goswami

B.Sc.Sem.-1

Course Code : RS23IKSBSW-105/A
(IKS) : Scenario of Gandhian Life

પ્રશ્ન 1: ઇંગ્લેન્ડમાં ગાંધીજીનો Bar-at-Law અભ્યાસ અને શાકાહાર તરફના તેમના પરિવર્તન વિશે નોંધ લખો.

ઉત્તર:

મહાત્મા ગાંધીજી **સપ્ટેમ્બર 1888માં**, આશરે ઓગણીસ વર્ષની ઉંમરે, કાયદાનો અભ્યાસ કરીને **Barrister-at-Law** બનવાના હેતુથી ઇંગ્લેન્ડ ગયા હતા. ઇંગ્લેન્ડમાં વિતાવેલા તેમના ત્રણ વર્ષ માત્ર વ્યવસાયિક શિક્ષણ પૂરતા મર્યાદિત નહોતા. આ સમયગાળાએ તેમના વ્યક્તિત્વ, શિસ્ત, બૌદ્ધિક જિજ્ઞાસા, નૈતિક માન્યતાઓ અને સત્ય પ્રત્યેની પ્રતિબદ્ધતાના વિકાસમાં મહત્વપૂર્ણ ભૂમિકા ભજવી. તેમની આત્મકથા *The Story of My Experiments with Truth* એટલે કે **સત્યના પ્રયોગો અથવા આત્મકથા**માં ગાંધીજીએ ઇંગ્લેન્ડના પોતાના અનુભવોનું ખૂબ જ પ્રામાણિક વર્ણન કર્યું છે. આ સમયગાળાની બે મહત્વપૂર્ણ બાબતો હતી:

1. **Inner Temple ખાતે કાયદાનો અભ્યાસ**
2. **વચનના કારણે શાકાહારી બનવાથી લઈને દૃઢ માન્યતાના કારણે શાકાહારી બનવા સુધીનું પરિવર્તન**

1. ગાંધીજીની ઇંગ્લેન્ડ યાત્રા

ભારત છોડતા પહેલાં ગાંધીજીને પોતાના સમાજના કેટલાક લોકોના વિરોધનો સામનો કરવો પડ્યો હતો, કારણ કે તે સમયમાં વિદેશ જવાનું કેટલાક લોકો યોગ્ય માનતા નહોતા. તેમની માતા **પુતળીબાઈ**ને પણ ઇંગ્લેન્ડમાં ગાંધીજીના આયરણ અંગે ચિંતા હતી. ગાંધીજીએ માતાને ગંભીર વચન આપ્યું કે તેઓ વિદેશમાં: માંસને સ્પર્શ કરશે નહીં, દારૂનું સેવન કરશે નહીં, સ્ત્રીસંબંધથી દૂર રહેશે. આ વચન તેમના જીવનમાં ખૂબ મહત્વપૂર્ણ બન્યું. ઇંગ્લેન્ડમાં તેમને અનેક પ્રકારના સામાજિક દબાણો અને પ્રલોભનોનો સામનો કરવો પડ્યો, છતાં તેમણે માતાને આપેલું વચન જાળવ્યું. ઇંગ્લેન્ડ પહોંચ્યા પછી ભાષા, ખોરાક, વસ્ત્રો, સામાજિક રીતરિવાજો અને વ્યવહારની પદ્ધતિઓ તેમના માટે અજાણી હતી. તેઓ ખૂબ શરમાળ હતા અને અંગ્રેજીમાં વાતચીત કરવામાં પણ આત્મવિશ્વાસનો અભાવ અનુભવતા હતા.

2. ગાંધીજીનું શાકાહારી રહેવાનું વચન

ગાંધીજીનો શાકાહાર પ્રત્યેનો સંબંધ ઇંગ્લેન્ડ જતા પહેલાં જ શરૂ થયો હતો. તેમની માતાએ તેમને માંસ ન ખાવાનું વચન લેવડાવ્યું હતું. પરંતુ ગાંધીજી સ્વીકાર કરે છે કે તે સમયે તેઓ **બૌદ્ધિક રીતે શાકાહારી બન્યા નહોતા**. યુવાનીમાં તેમને એવો વિચાર પ્રભાવિત કરતો હતો કે માંસ ખાવાથી ભારતીયો વધુ શારીરિક રીતે શક્તિશાળી બની શકે છે. માતાને વચન આપતાં પહેલાં તેમણે માંસ ખાવાનો પ્રયોગ પણ કર્યો હતો. પરંતુ ઇંગ્લેન્ડ ગયા પછી તેમણે માતાને આપેલું વચન સંપૂર્ણ નિષ્ઠાથી પાળ્યું. શરૂઆતમાં તેમનો શાકાહાર મુખ્યત્વે **નૈતિક ફરજ અને માતૃવચન પ્રત્યેની નિષ્ઠા** પર આધારિત હતો.

3. શાકાહારી ભોજન મેળવવામાં મુશ્કેલી

ઇંગ્લેન્ડમાં શરૂઆતમાં ગાંધીજી માટે શાકાહારી ભોજન મેળવવું મુશ્કેલ હતું. ઘણી વખત તેમને યોગ્ય ભોજન શોધવામાં મુશ્કેલી પડતી અને તેઓ રોટલી તથા ફળ જેવા સાદા ખોરાક પર રહેતા. તેઓ સ્વભાવથી શરમાળ હોવાથી લોકો પાસે ખોરાક વિશે પૂછવામાં પણ સંકોચ અનુભવતા. અંતે તેમને **Farringdon Street ખાતે એક શાકાહારી રેસ્ટોરન્ટ** મળ્યું. આ શોધ તેમના જીવનમાં ખૂબ મહત્વપૂર્ણ સાબિત થઈ. આ રેસ્ટોરન્ટની નજીક તેમને **Henry S. Salt** દ્વારા લખાયેલું પુસ્તક **A Plea for Vegetarianism** મળ્યું. ગાંધીજીએ આ પુસ્તક ખરીદ્યું અને ધ્યાનપૂર્વક વાંચ્યું. આ પુસ્તકથી તેમના વિચારોમાં મૂળભૂત પરિવર્તન આવ્યું.

4. વચનથી માન્યતા સુધીનું પરિવર્તન

ગાંધીજીના શાકાહારના અનુભવનો આ સૌથી મહત્વપૂર્ણ ભાગ હતો. Henry Saltનું પુસ્તક વાંચતા પહેલાં ગાંધીજી મુખ્યત્વે માતાને આપેલા વચનને કારણે માંસ ખાતા નહોતા. પરંતુ પુસ્તક વાંચ્યા પછી તેમણે

શાકાહારને તર્ક, નૈતિકતા અને વ્યક્તિગત માન્યતાના આધારે સમજવાનું શરૂ કર્યું. તેમને સમજાયું કે શાકાહાર માત્ર વયન પાળવાની બાબત નથી, પરંતુ તેને બૌદ્ધિક અને નૈતિક રીતે પણ યોગ્ય ઠેરવી શકાય છે. માતાને આપેલા વયન આધારિત શાકાહાર → તર્ક આધારિત શાકાહાર → દૃઢ વ્યક્તિગત માન્યતા આધારિત શાકાહાર માં પરિવર્તિત થયો.

5. Henry Saltનો પ્રભાવ: Henry Saltની *A Plea for Vegetarianism* પુસ્તકનો ગાંધીજી પર ખૂબ ઊંડો પ્રભાવ પડ્યો. આ પુસ્તક દ્વારા તેમને શાકાહારને સમર્થન આપતા તર્કો મળ્યા. ત્યારબાદ તેમણે આહાર, આરોગ્ય અને નૈતિકતા અંગેના અન્ય પુસ્તકો પણ વાંચ્યા. ગાંધીજીને સમજાયું કે ખોરાક માત્ર સ્વાદ અને આનંદ માટે નથી. આહાર વ્યક્તિના શરીર, મન અને આત્મશિસ્ત સાથે પણ જોડાયેલો છે. આ બૌદ્ધિક પરિવર્તન તેમના જીવનમાં મહત્વપૂર્ણ બન્યું, કારણ કે આગળ જતાં તેમની આત્મસંયમ અને અહિંસાની વિચારધારા સાથે ખોરાક અને જીવનશૈલીના પ્રયોગો પણ જોડાયા.

6. Vegetarian Societyમાં જોડાણ:

ગાંધીજી **Vegetarian Society of England**માં જોડાયા અને તેની પ્રવૃત્તિઓમાં સક્રિય રીતે ભાગ લેવા લાગ્યા. તેઓ તેના **Executive Committee**ના સભ્ય પણ બન્યા. આ અનુભવથી ગાંધીજીની શરમાળતા ધીમે ધીમે ઓછી થઈ અને તેમને જાહેર જીવનમાં ભાગ લેવાની તક મળી. તેઓ સભાઓમાં નિયમિત હાજરી આપતા અને શાકાહાર પ્રત્યે પ્રતિબદ્ધ લોકો સાથે વિચારોનું આદાન-પ્રદાન કરતા. આ તેમના જીવનમાં સંગઠિત સામાજિક અને જાહેર કાર્યનો પ્રારંભિક અનુભવ હતો.

7. ગાંધીજીના આહારના પ્રયોગો:

ગાંધીજી આહારને પણ એક પ્રકારના પ્રયોગ તરીકે જોતા હતા. તેમણે વિવિધ પ્રકારના શાકાહારી ખોરાક અજમાવ્યા અને વિવિધ આહાર પદ્ધતિઓની શરીર તથા મન પર થતી અસરનો અભ્યાસ કર્યો. ધીમે ધીમે તેમણે મીઠાઈ, મસાલા અને વિવિધ ચટણીઓ તથા સ્વાદવર્ધક વસ્તુઓ પરની પોતાની નિર્ભરતા ઘટાડવાનો પ્રયાસ કર્યો. આ પ્રયોગોમાંથી તેમને એક મહત્વપૂર્ણ બાબત સમજાઈ કે: **“સ્વાદ પર મનનો પ્રભાવ પડે છે.”** જે ખોરાક શરૂઆતમાં ફિક્કો લાગતો હતો, તે ટેવ બદલાયા પછી આનંદદાયક લાગવા લાગ્યો.

8. શાકાહાર અને ઈંડાનો પ્રશ્ન:

ઇંગ્લેન્ડમાં ગાંધીજી સામે “માંસ” શબ્દના અર્થ અંગે પણ એક પ્રશ્ન ઊભો થયો. કેટલાક લોકો માત્ર પ્રાણીઓના માંસને માંસ ગણતા હતા, જ્યારે અન્ય લોકો માછલી અથવા પ્રાણીજન્ય ઉત્પાદનોને પણ તેમાં સામેલ કરતા હતા. ગાંધીજીએ વિચાર્યું કે **ઈંડું ખાવાથી માતાને આપેલા વયનનો ભંગ થશે કે નહીં.** અંતે તેમણે નક્કી કર્યું કે તેમના માટે તેમની માતાએ વયન લેતી વખતે જે અર્થ સમજ્યો હતો તે મહત્વનો છે. તેથી તેમણે **ઈંડાં પણ છોડ્યાં.** આ અનુભવથી તેમને એક વ્યાપક નૈતિક પાઠ મળ્યો: **આપેલું વયન પોતાના સ્વાર્થને સંતોષવા માટે શબ્દોની ચાલાકીથી બદલવું ન જોઈએ.**

9. શાકાહાર અને સત્ય:

શાકાહારનો આ સમગ્ર અનુભવ ગાંધીજીની વિકસતી સત્યની વિચારધારા સાથે ઊંડો સંબંધ ધરાવતો હતો. તેમના મતે, આપેલા વયનનો પ્રામાણિક અર્થ સ્વીકારવો જોઈએ અને પોતાની ઈચ્છા પૂરી કરવા માટે તેના અર્થને વાંકું ન કરવું જોઈએ. આ રીતે શાકાહાર ગાંધીજી માટે **સત્યનિષ્ઠા અને આત્મસંયમની શરૂઆતની વ્યવહાર કસરત** બની. આ વિચાર આગળ જતાં તેમના સત્યાગ્રહના તત્ત્વજ્ઞાનમાં મહત્વપૂર્ણ બન્યો.

10. શાકાહારી ક્લબની સ્થાપના:

ગાંધીજી શાકાહારથી એટલા પ્રભાવિત થયા કે તેમણે લંડનના **Bayswater** વિસ્તારમાં એક શાકાહારી ક્લબ સ્થાપવાનો પ્રયાસ કર્યો. તેમણે:

- Sir Edwin Arnoldને ઉપપ્રમુખ બનાવ્યા,
- Dr. Oldfieldને પ્રમુખ બનાવ્યા,
- અને પોતે સચિવ તરીકે સેવા આપી.

આ ક્લબ થોડા સમય માટે જ ચાલ્યું, પરંતુ ગાંધીજી માટે તેનો અનુભવ ખૂબ મહત્વપૂર્ણ હતો.

આ નાનકડો પ્રયોગ તેમના ભવિષ્યના મોટા જાહેર આંદોલનો માટે સંગઠન, નેતૃત્વ અને જાહેર કાર્યની પ્રારંભિક તાલીમ સાબિત થયો.

પ્રશ્ન 2: દક્ષિણ આફ્રિકામાં ગાંધીજીને થયેલા વંશીય ભેદભાવના અનુભવો વિશે નોંધ લખો.

ઉત્તર:

1893થી 1914 દરમિયાન દક્ષિણ આફ્રિકામાં ગાંધીજીના અનુભવો તેમના જીવનમાં એક મહત્વપૂર્ણ વળાંક સાબિત થયા. તેઓ એક કાયદાકીય કેસમાં મદદ કરવા યુવાન બેરિસ્ટર તરીકે દક્ષિણ આફ્રિકા ગયા હતા, પરંતુ ત્યાં તેમને ભારતીયો સામે કરવામાં આવતા ગંભીર વંશીય ભેદભાવ અને પૂર્વગ્રહોનો અનુભવ થયો. આ અનુભવોને કારણે તેઓ એક સામાન્ય યુવાન વકીલમાંથી ન્યાય, માનવ ગૌરવ અને સમાનતા માટે સંઘર્ષ કરનાર નેતા બન્યા. તેમની આત્મકથા *The Story of My Experiments with Truth*માં તેમણે દક્ષિણ આફ્રિકાના અનેક અનુભવોનું પ્રામાણિક વર્ણન કર્યું છે.

1. ગાંધીજીનું દક્ષિણ આફ્રિકા આગમન:

ગાંધીજી 1893માં એક યુવાન વકીલ તરીકે દક્ષિણ આફ્રિકા ગયા હતા. તેમને દાદા અબ્દુલ્લાના કાયદાકીય વિવાદમાં મદદ કરવા મોકલવામાં આવ્યા હતા. શરૂઆતમાં તેમને લાગતું હતું કે તેમની કાયદાની તાલીમ તેમને ત્યાં સારી રીતે કામ કરવામાં મદદ કરશે. પરંતુ થોડા સમયમાં તેમને સમજાયું કે ભારતીયો તેમની જાતિ અને રંગને કારણે વ્યાપક ભેદભાવનો સામનો કરી રહ્યા હતા. તેમને સમજાયું કે આ માત્ર વ્યક્તિગત સમસ્યા નહોતી, પરંતુ સમગ્ર ભારતીય સમુદાયને અસર કરતી સામાજિક અને રાજકીય સમસ્યા હતી.

2. પીટરમેરિટ્ઝબર્ગ રેલવે ઘટના:

ગાંધીજીના દક્ષિણ આફ્રિકાના અનુભવોમાં સૌથી પ્રસિદ્ધ ઘટના પીટરમેરિટ્ઝબર્ગ રેલવે ઘટના હતી. ગાંધીજી પાસે પ્રથમ વર્ગની માન્ય ટિકિટ હતી અને તેઓ પ્રથમ વર્ગના ડબ્બામાં મુસાફરી કરી રહ્યા હતા. તેમ છતાં, એક ગોરા મુસાફરે તેમના ભારતીય હોવાના કારણે વિરોધ કર્યો. રેલવે અધિકારીએ ગાંધીજીને પ્રથમ વર્ગમાંથી બહાર જઈને લેન્ડ કમ્પાર્ટમેન્ટમાં જવાનો આદેશ આપ્યો. ગાંધીજીએ તેમની પાસે માન્ય પ્રથમ વર્ગની ટિકિટ હોવાથી આ આદેશ માનવાનો ઇનકાર કર્યો. પરિણામે તેમને બળજબરીથી પીટરમેરિટ્ઝબર્ગ સ્ટેશન પર ટ્રેનમાંથી ઉતારી દેવામાં આવ્યા. તેમણે રાત્રિ સ્ટેશન પર વિતાવી. આ અપમાનજનક ઘટનાએ ગાંધીજીના મન પર ઊંડી અસર કરી. તેમણે આ અનુભવને દક્ષિણ આફ્રિકામાં ભારતીયો પર થતા અન્યાય અંગે જાગૃતિ લાવનાર મહત્વપૂર્ણ ક્ષણ તરીકે અનુભવ્યો.

3. સ્ટેજકોચની ઘટના:

ગાંધીજીને સ્ટેજકોચની મુસાફરી દરમિયાન પણ વંશીય ભેદભાવનો અનુભવ થયો. તેમની પાસે માન્ય ટિકિટ હોવા છતાં, ભારતીય હોવાને કારણે તેમની સાથે અપમાનજનક વર્તન કરવામાં આવ્યું. અન્યાયી આદેશ સ્વીકારવાનો ઇનકાર કરતાં તેમને શારીરિક દુર્વ્યવહારનો પણ સામનો કરવો પડ્યો. આ ઘટનાથી

તેમને સમજાયું કે ભારતીયો સાથેનો ભેદભાવ માત્ર રેલવે સુધી મર્યાદિત નહોતો. તે દૈનિક જીવનના અનેક ક્ષેત્રોમાં જોવા મળતો હતો.

4. હોટેલ અને જાહેર સ્થળોએ વંશીય ભેદભાવ:

ગાંધીજીએ અનુભવ્યું કે ભારતીયોને હોટેલો અને અન્ય જાહેર સ્થળોએ પણ ભેદભાવનો સામનો કરવો પડતો હતો. વંશીય ઓળખના કારણે ભારતીયોને:

- રહેવાની જગ્યા નકારવામાં આવતી,
- હલકી જાતિના લોકો તરીકે વર્તન કરવામાં આવતું,
- તેમની અવરજવર પર નિયંત્રણ મૂકવામાં આવતું,
- જાહેર સુવિધાઓમાં સમાન પ્રવેશ આપવામાં આવતો નહોતો.

ગાંધીજી માટે આ મૂળભૂત રીતે ખોટું હતું, કારણ કે:

માનવ ગૌરવ જાતિ, રંગ કે રાષ્ટ્રીયતા પર આધારિત ન હોવું જોઈએ.

5. વંશીય ભેદભાવ સામે ગાંધીજીનો પ્રતિભાવ:

ગાંધીજીના પ્રતિભાવનું સૌથી મહત્વપૂર્ણ પાસું એ હતું કે તેમણે **હિંસા અથવા બદલો લેવાનો માર્ગ પસંદ કર્યો નહીં**. તેમણે ધીમે ધીમે નીચેના સિદ્ધાંતો પર આધારિત સંઘર્ષની પદ્ધતિ વિકસાવી:

સત્ય + અહિંસા + હિંમત + આત્મકષ્ટ = સત્યાગ્રહ

ગાંધીજીના મતે અન્યાયનો વિરોધ કરવાનો અર્થ અન્યાય કરનાર વ્યક્તિને ધિક્કારવાનો નહોતો.

તેઓ **ખોટું કાર્ય અને ખોટું કાર્ય કરનાર વ્યક્તિ** વચ્ચે તફાવત કરતા હતા. ખોટા કાર્યનો દૃઢતાથી વિરોધ કરવો જોઈએ, પરંતુ ખોટું કરનાર પ્રત્યે દ્વેષ રાખવો જોઈએ નહીં.

6. ભારતીય સમુદાય માટે ગાંધીજીનો સંઘર્ષ:

ધીમે ધીમે ગાંધીજી દક્ષિણ આફ્રિકાના ભારતીય સમુદાયના નેતા બન્યા. તેમણે:

- સભાઓનું આયોજન કર્યું,
- સરકાર સાથે પત્રવ્યવહાર કર્યો,
- ભારતીયોને એકત્ર કર્યા,
- ભેદભાવપૂર્ણ કાયદાઓનો વિરોધ કર્યો,
- અખબારો અને જાહેર અભિપ્રાયનો ઉપયોગ કર્યો,
- શાંતિપૂર્ણ આંદોલનોનું આયોજન કર્યું.

તેમણે **1894માં Natal Indian Congress**ની સ્થાપનામાં મહત્વપૂર્ણ ભૂમિકા ભજવી. આ કાર્ય દ્વારા ગાંધીજીએ લોકોનું સંગઠન, રાજકીય માંગણીઓ રજૂ કરવી, સત્તાધિકારીઓ સાથે વાટાઘાટ કરવી અને શાંતિપૂર્ણ આંદોલન ચલાવવાનું શીખ્યું.

7. વંશીય ભેદભાવ અને માનવ સમાનતા:

દક્ષિણ આફ્રિકાના અનુભવો દ્વારા ગાંધીજીની **સમાનતા અંગેની સમજ વધુ વ્યાપક બની**. તેમણે જોયું કે ભારતીયોને તેમના સ્વભાવ, જ્ઞાન અથવા ક્ષમતાના આધારે નહીં પરંતુ **જાતિ અને રંગના આધારે** મૂલવવામાં આવતા હતા. તેથી તેમણે દરેક વ્યક્તિ માટે સમાન માનવ ગૌરવ અને અધિકારોની તરફેણ કરી. આ અનુભવે ગાંધીજીને એ પણ સમજાવ્યું કે કોઈ એક સમુદાય સાથે થતો અન્યાય માત્ર એટલા માટે અવગણવો ન જોઈએ કે આપણે વ્યક્તિગત રીતે તેનાથી અસરગ્રસ્ત નથી. આ રીતે તેમના વિચારોમાં **સામાજિક જવાબદારીની ભાવના વધુ મજબૂત બની**.

પ્રશ્ન 3: મહાત્મા ગાંધીજીનું બાળપણ અને શાળાકીય શિક્ષણ વિશે નોંધ લખો.

ઉત્તર:

મહાત્મા ગાંધીજીનો જન્મ 2 ઓક્ટોબર 1869ના રોજ ગુજરાતના પોરબંદર ખાતે થયો હતો. તેમનું બાળપણ અને શાળાકીય જીવન તેમના ચારિત્ર્યના ઘડતરમાં મહત્વપૂર્ણ સાબિત થયું. તેમની આત્મકથા *The Story of My Experiments with Truth*માં ગાંધીજીએ પોતાના બાળપણ, પરિવારનું વાતાવરણ, શાળાકીય જીવન, ટેવો, ભય, નબળાઈઓ અને બાળપણમાંથી મળેલા નૈતિક પાઠોનું પ્રામાણિક વર્ણન કર્યું છે.

1. પારિવારિક પૃષ્ઠભૂમિ:

ગાંધીજીનો જન્મ એક પ્રતિષ્ઠિત વૈષ્ણવ પરિવારમાં થયો હતો. તેમના પિતા કરમચંદ ગાંધી (કબા ગાંધી) પોરબંદર અને રાજકોટ સહિત અનેક દેશી રજવાડાઓમાં દીવાન તરીકે સેવા આપતા હતા.

તેમની માતા પુતળીબાઈ ગાંધીજીના ચારિત્ર્ય પર ઊંડો પ્રભાવ પાડનાર વ્યક્તિ હતા. પુતળીબાઈ ધાર્મિક, શિસ્તબદ્ધ અને ધાર્મિક નિયમો તથા વ્રતોનું પાલન કરનાર હતા. ગાંધીજી તેમના:

- સાદગી,
- ભક્તિ,
- આત્મસંયમ,
- ધાર્મિક વ્રતો પ્રત્યેની નિષ્ઠા

થી ખૂબ પ્રભાવિત થયા હતા. ઘરના ધાર્મિક વાતાવરણથી ગાંધીજીને સત્ય, કરુણા, આત્મસંયમ, સહિષ્ણુતા અને ભક્તિ જેવા મૂલ્યો મળ્યા.

2. ગાંધીજીનો બાળપણનો સ્વભાવ:

ગાંધીજી પોતાના બાળપણનું વર્ણન શરમાળ અને ડરપોક બાળક તરીકે કરે છે. તેમને રમતો કે શારીરિક પ્રવૃત્તિઓમાં ખાસ રસ નહોતો. તેઓ શાંત રહેવાનું અને બિનજરૂરી વાતચીતથી દૂર રહેવાનું પસંદ કરતા. તેઓ પોતાના બાળપણની નબળાઈઓ અને ભયોને પણ ખૂબ પ્રામાણિકતાથી રજૂ કરે છે. બાળપણમાં તેમને ભૂત અને અંધકારનો ભય લાગતો હતો. તેમની ધાય રંભાએ તેમને ભય લાગે ત્યારે “રામ”નું નામ સ્મરણ કરવાની સલાહ આપી. ગાંધીજીએ આ સલાહ સ્વીકારી. આ સરળ ઘટનાએ તેમના મન પર લાંબા સમય સુધી અસર કરી. તેમના માટે રામનું નામ ધીમે ધીમે વિશ્વાસ અને હિમત સાથે જોડાઈ ગયું.

3. માતા-પિતાનો પ્રભાવ:

ગાંધીજીના પિતા પોતાની પ્રામાણિકતા અને સ્વતંત્ર સ્વભાવ માટે જાણીતા હતા. તેમના વ્યવહારને જોઈને ગાંધીજીએ ગૌરવ અને જવાબદારીના પાઠ શીખ્યા. તેમની માતાનો તેમના ધાર્મિક અને નૈતિક જીવન પર વધુ ઊંડો પ્રભાવ હતો. તેમના ઉપવાસ, પ્રાર્થના અને ધાર્મિક નિષ્ઠાએ ગાંધીજીને ખૂબ પ્રભાવિત કર્યા.

4. ગાંધીજીનું શાળાકીય શિક્ષણ:

ગાંધીજી પોતાને શાળાના સમયમાં અસાધારણ વિદ્યાર્થી માનતા નહોતા. તેઓ:

- શરમાળ હતા,
- શાંત હતા,
- અભ્યાસમાં સરેરાશ હતા,
- શિસ્તનું પાલન કરતા,
- મુશ્કેલીમાં પડવાનું ટાળતા.

તેમણે પોરબંદરમાં પ્રાથમિક શિક્ષણ મેળવ્યું અને પરિવાર રાજકોટમાં સ્થાયી થયા પછી રાજકોટમાં અભ્યાસ ચાલુ રાખ્યો. તેઓ સરેરાશ વિદ્યાર્થી હતા, અસાધારણ રીતે તેજસ્વી વિદ્યાર્થી નહોતા.

5. જોડણી પરીક્ષાની ઘટના:

ગાંધીજીના શાળાજીવનની એક મહત્વપૂર્ણ ઘટના **જોડણી પરીક્ષા** સાથે જોડાયેલી છે. શાળામાં શિક્ષણ નિરીક્ષક **Mr. Giles** આવ્યા હતા. તેમણે વિદ્યાર્થીઓને પાંચ અંગ્રેજી શબ્દોની જોડણી લખાવી. ગાંધીજી એક શબ્દ “કેટલ” ની જોડણીમાં ભૂલ કરી બેઠા. શિક્ષકે તેમને બીજા વિદ્યાર્થીની સ્વેટમાંથી સાચી જોડણી જોઈને લખવાનો સંકેત આપ્યો. ગાંધીજી શિક્ષકનો સંકેત સમજ્યા છતાં **નકલ કરવાનો ઇનકાર કર્યો**. પરિણામે તેમનો જવાબ ખોટો રહ્યો. આ ઘટનાએ દર્શાવ્યું કે ગાંધીજીએ **સફળતા કરતાં પ્રામાણિકતાને વધારે મહત્વ આપ્યું**. તેમના માટે છેતરપિંડી કરીને સાચો જવાબ મેળવવા કરતાં ભૂલ કરવી વધુ યોગ્ય હતી. આ ઘટનામાંથી ગાંધીજીના જીવનનો મહત્વપૂર્ણ સિદ્ધાંત સ્પષ્ટ થાય છે: “**અપ્રામાણિક રીતે મેળવેલી સફળતા કરતાં સત્યનિષ્ઠ રીતે થયેલી ભૂલ વધુ સારી છે.**”

6. ગાંધીજીનું નૈતિક ઘડતર:

ગાંધીજીની શૈક્ષણિક સિદ્ધિઓ કરતાં તેમનું **નૈતિક ઘડતર વધુ મહત્વપૂર્ણ** હતું. બાળપણની નાની નાની ઘટનાઓએ તેમના જીવનમાં આગળ જતાં મહત્વપૂર્ણ બનનારા મૂલ્યોનું નિર્માણ કર્યું. આ મૂલ્યોમાં મુખ્યત્વે: સત્ય, પ્રામાણિકતા, આત્મસંયમ, નિર્ભયતા, શિસ્ત, ધાર્મિક સહિષ્ણુતા નો સમાવેશ થાય છે.

પ્રશ્ન 4: ફીનિક્સ સેટલમેન્ટ વિશે નોંધ લખો.

ઉત્તર:

ફીનિક્સ સેટલમેન્ટ (Phoenix Settlement) દક્ષિણ આફ્રિકામાં ગાંધીજી દ્વારા કરવામાં આવેલા મહત્વપૂર્ણ પ્રયોગોમાંનું એક હતું. ગાંધીજીએ તેને **1904માં ડર્બનથી આશરે 14 માઈલ દૂર Phoenix Station નજીક** સ્થાપ્યું હતું. આ વસાહતની સ્થાપના પાછળ **John Ruskinની પુસ્તક Unto This Last**નો ઊંડો પ્રભાવ હતો. ફીનિક્સ સેટલમેન્ટમાં ગાંધીજીએ **સમાનતા, શ્રમનું ગૌરવ, સાદગી, આત્મનિર્ભરતા અને સેવા** જેવા વિચારોને વ્યવહારુ જીવનમાં ઉતારવાનો પ્રયાસ કર્યો.

1. ફીનિક્સ સેટલમેન્ટની સ્થાપના:

ગાંધીજીએ પોતાના વિચારની ચર્ચા **Mr. Albert West** સાથે કરી. તેમણે આ વિચારને સમર્થન આપ્યું. ગાંધીજી ઇચ્છતા હતા કે **Indian Opinion**નું છાપખાનું ડર્બનથી એવી જગ્યાએ ખસેડવામાં આવે જ્યાં દરેક વ્યક્તિ શારીરિક શ્રમમાં ભાગ લે અને દરેકને સમાન મૂળભૂત ભથ્થું મળે. ગાંધીજી અને Albert Westએ Phoenix નજીક જમીન ખરીદી અને **1904માં ફીનિક્સ સેટલમેન્ટની શરૂઆત થઈ**. અહીં ખેતી માટે જમીન તેમજ **Indian Opinion**ના છાપકામની વ્યવસ્થા કરવામાં આવી. શરૂઆતમાં પરિસ્થિતિ મુશ્કેલ હતી. જમીન મોટાભાગે નિર્જન હતી અને ઘાસથી ઢંકાયેલી હતી. મકાનો તૈયાર ન થાય ત્યાં સુધી વસાહતીઓ તંબુઓમાં રહેતા હતા. ભારતીય સુધારો અને કડિયાઓએ છાપખાનાનું મકાન બનાવવામાં મદદ કરી.

2. Indian Opinion અને ફીનિક્સ સેટલમેન્ટ:

ફીનિક્સ સેટલમેન્ટનું **Indian Opinion** અખબાર સાથે ખૂબ નજીકનું જોડાણ હતું. છાપખાનું ડર્બનથી ફીનિક્સમાં ખસેડવામાં આવ્યું. અખબારનું છાપકામ સામૂહિક જવાબદારી બન્યું. દરેક વ્યક્તિએ કામમાં ભાગ લેવો પડતો હતો, ખાસ કરીને મુશ્કેલી ઊભી થાય ત્યારે. ગાંધીજી માનતા હતા કે બૌદ્ધિક કાર્ય અને

શારીરિક કાર્યને ઉચ્ચ અને નીચા કામ તરીકે અલગ ન કરવા જોઈએ. આથી છાપખાનું માત્ર પ્રકાશનનું કેન્દ્ર રહ્યું નહીં, પરંતુ તે વ્યવહારુ શિક્ષણ, સહકાર અને સેવાનું કેન્દ્ર પણ બન્યું.

3. ફીનિક્સ અને ગાંધીજીના તત્ત્વજ્ઞાનનો વિકાસ:

ફીનિક્સના અનુભવથી ગાંધીજીના સામાજિક અને રાજકીય વિચારોના વિકાસમાં મહત્વપૂર્ણ યોગદાન મળ્યું. ફીનિક્સ સેટલમેન્ટે દર્શાવ્યું કે:

સાદું જીવન + પ્રામાણિક શ્રમ + સમાનતા + આત્મનિર્ભરતા + સેવા = રચનાત્મક સામુદાયિક જીવન

ગાંધીજીના પાછળના આશ્રમોમાં પણ આમાંથી ઘણા સિદ્ધાંતો જોવા મળ્યા. આથી ફીનિક્સ ગાંધીજીના એક વકીલથી વ્યક્તિગત આચરણ અને નૈતિક જીવન દ્વારા સમાજપરિવર્તન કરવા ઇચ્છતા નેતા બનવાના પરિવર્તનમાં મહત્વપૂર્ણ તબક્કો હતો.

4. ફીનિક્સ સેટલમેન્ટનું મહત્વ:

ફીનિક્સ સેટલમેન્ટનું ઐતિહાસિક મહત્વ નીચે મુજબ છે:

1. રસ્કિનના વિચારોનો વ્યવહારુ અમલ:

ગાંધીજીએ *Unto This Last*ના વિચારોને સામુદાયિક જીવનના પ્રયોગમાં પરિવર્તિત કર્યા.

2. સમાનતા:

જાતિ, રાષ્ટ્રીયતા, વ્યવસાય અને સામાજિક દરજ્જાના ભેદને પડકારવામાં આવ્યો.

3. શ્રમનું ગૌરવ:

શારીરિક શ્રમને મૂલ્યવાન અને સન્માનનીય માનવામાં આવ્યો.

4. સાદું જીવન:

બિનજરૂરી ભૌતિક જરૂરિયાતો ઘટાડવા પર ભાર મૂકાયો.

5. આત્મનિર્ભરતા:

સમુદાયને પોતાના શ્રમ પર આધારિત બનાવવાનો પ્રયાસ થયો.

6. સેવા:

સામુદાયિક જીવનને સમાજસેવાના વિશાળ હેતુ સાથે જોડવામાં આવ્યું.

7. સામૂહિક જીવનની તાલીમ:

સહકાર, શિસ્ત અને સહિયારી જવાબદારીનો વ્યવહારુ અનુભવ મળ્યો.

8. પાછળના આશ્રમો માટે પાયો:

ફીનિક્સમાં કરવામાં આવેલા ઘણા પ્રયોગો પછી ગાંધીજીના આશ્રમોમાં પણ જોવા મળ્યા.

પ્રશ્ન 5: ચંપારણ સત્યાગ્રહ વિશે નોંધ લખો.

ઉત્તર:

1917નો ચંપારણ સત્યાગ્રહ ભારતમાં ગાંધીજીનો પ્રથમ મોટો સત્યાગ્રહ હતો. આ ગાંધીજીના રાજકીય જીવનનો એક મહત્વપૂર્ણ વળાંક હતો. આ આંદોલને દર્શાવ્યું કે સત્ય, અહિંસા, નિર્ભયતા અને શાંતિપૂર્ણ પ્રતિકારના સિદ્ધાંતોનો ઉપયોગ સામાન્ય લોકોની સમસ્યાઓના ઉકેલ માટે કરી શકાય છે.

આંદોલન બિહારના ચંપારણ જિલ્લામાં થયું હતું, જ્યાં યુરોપિયન નીલના વાવેતર કરનારા માલિકોની દમનકારી વ્યવસ્થાને કારણે ખેડૂતો મુશ્કેલીમાં હતા. રાજકુમાર શુક્લ નામના ખેડૂતે ગાંધીજીને ચંપારણની સ્થિતિની તપાસ કરવા વારંવાર વિનંતી કરી હતી. ચંપારણ ગાંધીજીના સત્યાગ્રહના પ્રયોગનું મહત્વપૂર્ણ ઉદાહરણ બન્યું, જેમાં તપાસ, લોકસેવા, નૈતિક હિંમત અને અહિંસક પ્રતિકારનો સમન્વય હતો.

1. ચંપારણની પૃષ્ઠભૂમિ:

ચંપારણ બિહારનો મહત્વપૂર્ણ કૃષિ વિસ્તાર હતો. ઘણા ખેડૂતોને યુરોપિયન નીલના માલિકો દ્વારા કરવામાં આવતી દમનકારી વ્યવસ્થાઓ હેઠળ નીલ ઉગાડવા માટે મજબૂર કરવામાં આવતા હતા. ખેડૂતોને નીચેની સમસ્યાઓનો સામનો કરવો પડતો હતો: નીલની ફરજિયાત ખેતી, ભારે આર્થિક બોજ, શોષણ, અન્યાયી કરારો, જમીનમાલિકો અને નીલના માલિકોનું દબાણ, ગરીબી અને અસુરક્ષા, નબળી સામાજિક અને સ્વચ્છતાની પરિસ્થિતિ.

2. ગાંધીજીનું ચંપારણ આગમન:

ગાંધીજી 1917માં ચંપારણ પહોંચ્યા અને ખેડૂતોની સ્થિતિની તપાસ શરૂ કરી. તેમણે તરત જ રાજકીય આંદોલન શરૂ કર્યું નહીં. તેમની પ્રથમ પ્રાથમિકતા હતી: “પરિસ્થિતિનું સત્ય સમજવું.”

તેમણે ખેડૂતોને મળીને તેમની ફરિયાદો સાંભળી, માહિતી એકત્ર કરી અને હકીકતો સમજવાનો પ્રયાસ કર્યો. આ ગાંધીજીની કાર્યપદ્ધતિ દર્શાવે છે: “પહેલા તપાસ કરો, પછી કાર્ય કરો.” જ્યારે ગાંધીજીએ તપાસ શરૂ કરી ત્યારે સ્થાનિક સત્તાધિકારીઓએ તેમને ચંપારણ છોડવાનો આદેશ આપ્યો. ગાંધીજીએ આ આદેશનું પાલન કરવાનો ઇનકાર કર્યો, કારણ કે તેમના મતે ત્યાંથી જવાથી પીડિત ખેડૂતો પ્રત્યેની તેમની ફરજ પૂરી થઈ શકતી નહોતી. પરંતુ તેમણે સત્તાધિકારીઓ સાથે હિંસક કે અપમાનજનક વર્તન કર્યું નહીં. તેમણે શાંતિપૂર્વક જણાવ્યું કે આદેશનો ભંગ કરવા બદલ થતી કાયદાકીય કાર્યવાહીનો સામનો કરવા તેઓ તૈયાર છે. આ સત્ય અને અહિંસા આધારિત નાગરિક અસહકારનું મહત્વપૂર્ણ ઉદાહરણ હતું.

3. ચંપારણમાં ગાંધીજીનું નેતૃત્વ:

ચંપારણના આંદોલને ગાંધીજીના ભારતીય રાજકારણ સાથેના સંબંધમાં પણ પરિવર્તન લાવ્યું. ચંપારણ પહેલાં ગાંધીજીએ દક્ષિણ આફ્રિકામાં સત્યાગ્રહની પદ્ધતિ વિકસાવી હતી. ચંપારણમાં તેમણે આ સિદ્ધાંતોને ભારતીય સામાજિક અને રાજકીય પરિસ્થિતિમાં સફળતાપૂર્વક લાગુ કર્યા.

4. ચંપારણ સત્યાગ્રહનું મહત્વ અને મુખ્ય પાઠ:

ચંપારણ સત્યાગ્રહ અનેક કારણોસર મહત્વપૂર્ણ હતો.

1. ભારતમાં પ્રથમ મોટો સત્યાગ્રહ:

ભારતીય ધરતી પર ગાંધીજીનો આ પ્રથમ મોટો સત્યાગ્રહ પ્રયોગ હતો.

2. અહિંસક પ્રતિકારની સફળતા:

તેણે શાંતિપૂર્ણ પ્રતિકારની અસરકારકતા દર્શાવી.

3. ખેડૂતોને રાહત:

આંદોલનથી નીલની ખેતી કરતા ખેડૂતોની સ્થિતિમાં સુધારો લાવવામાં મદદ મળી.

4. ભયનો અંત:

ખેડૂતોમાં હિંમત અને આત્મવિશ્વાસ વધ્યો.

5. સત્યનું મહત્વ:

ગાંધીજીએ આંદોલનને સાવચેતીપૂર્વકની તપાસ અને હકીકત આધારિત પુરાવા પર આધારિત કર્યું.

6. રચનાત્મક કાર્યક્રમ:

શિક્ષણ, સ્વચ્છતા અને ગામના વિકાસને પણ આંદોલનનો મહત્વપૂર્ણ ભાગ બનાવવામાં આવ્યો.

7. નવી રાજકીય પદ્ધતિ:

ચંપારણ સત્ય, અહિંસા, આત્મશિસ્ત અને સેવાના આધારે નવી રાજકીય કાર્યપદ્ધતિ રજૂ કરી.

ચંપારણમાંથી મળેલા મુખ્ય પાઠો હતા: નિર્ભયતા, નૈતિક હિંમત, સત્ય, અહિંસા, આત્મશિસ્ત, રચનાત્મક કાર્ય, લોકસેવા.

પ્રશ્ન 6: દાંડી કૂચ વિશે નોંધ લખો.

ઉત્તર:

દાંડી કૂચ, જેને મીઠાની કૂચ (Salt March) તરીકે પણ ઓળખવામાં આવે છે, તે ભારતના બ્રિટિશ શાસન સામે મહાત્મા ગાંધીજી દ્વારા ચલાવવામાં આવેલા સૌથી મહત્વપૂર્ણ આંદોલનોમાંનું એક હતું. આ કૂચ 12 માર્ચ 1930ના રોજ સાબરમતી આશ્રમથી શરૂ થઈ અને 6 એપ્રિલ 1930ના રોજ દાંડી ખાતે પૂર્ણ થઈ. આ કૂચનો મુખ્ય હેતુ બ્રિટિશ સરકારના અન્યાયી મીઠાના કર અને મીઠા પરના એકાધિકારનો વિરોધ કરવાનો હતો. દાંડી કૂચ ગાંધીજીના સત્ય, અહિંસા, નાગરિક અસહકાર, આત્મશિસ્ત અને શાંતિપૂર્ણ પ્રતિકારના સિદ્ધાંતોનું શક્તિશાળી ઉદાહરણ બની.

1. દાંડી કૂચની પૃષ્ઠભૂમિ:

બ્રિટિશ સરકારે મીઠાના ઉત્પાદન અને વેચાણ પર કડક નિયંત્રણો લાદ્યા હતા. મીઠું ગરીબ અને અમીર બંને માટે જીવનની આવશ્યક વસ્તુ હતું. તેમ છતાં ભારતીયોને સમુદ્રમાંથી સ્વતંત્ર રીતે મીઠું બનાવવાની મંજૂરી નહોતી અને તેમને મીઠા પર કર ચૂકવવો પડતો હતો. ગાંધીજી મીઠાના કાયદાને ખાસ કરીને અન્યાયી માનતા હતા, કારણ કે તેની અસર સામાન્ય લોકો પર પડતી હતી. તેમનું માનવું હતું કે લાખો લોકોના દૈનિક જીવન સાથે જોડાયેલો મીઠાનો પ્રશ્ન સમગ્ર ભારતીય જનતાને એકત્રિત કરી શકે છે. આંદોલન શરૂ કરતાં પહેલાં ગાંધીજીએ બ્રિટિશ સત્તાધિકારીઓ સાથે વાતચીત કરવાનો પ્રયાસ કર્યો હતો. જ્યારે તેમની માંગણીઓ સ્વીકારવામાં આવી નહીં, ત્યારે તેમણે નાગરિક અસહકાર આંદોલન શરૂ કરવાનો નિર્ણય કર્યો.

2. દાંડી કૂચની શરૂઆત:

12 માર્ચ 1930ના રોજ ગાંધીજીએ સાબરમતી આશ્રમથી 78 પસંદગીના સ્વયંસેવકો સાથે ઐતિહાસિક કૂચ શરૂ કરી. તેઓ ગુજરાતના દરિયાકાંઠાના ગામ દાંડી તરફ આગળ વધ્યા. આ કૂચે આશરે 390 કિલોમીટર (લગભગ 240 માઈલ) નું અંતર કાપ્યું અને તેને પૂર્ણ કરવામાં લગભગ 24 દિવસ લાગ્યા. માર્ગમાં ગાંધીજી અને તેમના અનુયાયીઓ:

- ગામડાંઓમાં લોકોને સંબોધતા,
- સત્યાગ્રહનો અર્થ સમજાવતા,
- શાંતિ જાળવવા પ્રેરણા આપતા,
- અને લોકોને અન્યાયી કાયદા સામેના સંઘર્ષમાં જોડાવા અપીલ કરતા.

આ કૂચે સમગ્ર દેશમાં ભારે જનધ્યાન આકર્ષ્યું. હજારો લોકો ગાંધીજીને જોવા અને તેમનો સંદેશ સાંભળવા માટે માર્ગમાં એકત્ર થતા.

3. ગાંધીજીનો હેતુ:

દાંડી કૂચનો મુખ્ય હેતુ અન્યાયી મીઠાના કાયદાનો શાંતિપૂર્ણ રીતે ભંગ કરવાનો હતો.

ગાંધીજીએ મીઠાની પસંદગી નીચેના કારણોસર કરી:

1. મીઠું દરેક વ્યક્તિ માટે જરૂરી હતું.
2. મીઠાનો કર સામાન્ય લોકો પર અસર કરતો હતો.
3. મીઠાનો પ્રશ્ન વિવિધ સામાજિક અને આર્થિક વર્ગના લોકોને એકત્ર કરી શકતો હતો.
4. મીઠાના કાયદાનો ભંગ નાગરિક અસહકારનું સરળ અને શાંતિપૂર્ણ સ્વરૂપ હતું.
5. તે દર્શાવતું હતું કે અન્યાયી કાયદાઓનો હિંસા વિના પણ વિરોધ કરી શકાય છે.

4. દાંડી ખાતે આગમન:

ગાંધીજી 5 એપ્રિલ 1930ના રોજ દાંડી પહોંચ્યા. 6 એપ્રિલ 1930ની સવારે તેમણે દરિયાકિનારે પડેલું કુદરતી મીઠું ઉપાડીને બ્રિટિશ મીઠાના કાયદાનો ભંગ કર્યો. આ સરળ લાગતી ઘટનાનું પ્રતીકાત્મક મહત્વ ખૂબ મોટું હતું. તે અન્યાયી વસાહતી કાયદાને સ્વીકારવાનો ભારતીય જનતાનો ઇનકાર દર્શાવતી હતી. દાંડી ખાતે ગાંધીજીના આ કાર્યથી સમગ્ર ભારતમાં લોકોને મીઠું બનાવવા અથવા એકત્ર કરવા અને વ્યાપક નાગરિક અસહકાર આંદોલનમાં જોડાવાની પ્રેરણા મળી.

5. દાંડી કૂચ અને સત્યાગ્રહ:

દાંડી કૂચ ગાંધીજીના સત્યાગ્રહના તત્ત્વજ્ઞાનનું વ્યવહારુ ઉદાહરણ હતું. સત્યાગ્રહ એટલે સત્યને દૃઢતાપૂર્વક પકડી રાખવું. ગાંધીજી માનતા હતા કે અન્યાયનો વિરોધ દ્વેષ કે હિંસા વિના કરવો જોઈએ. દાંડી કૂચે સત્યાગ્રહના નીચેના સિદ્ધાંતો દર્શાવ્યા:

- **સત્ય:** મીઠાનો કાયદો અન્યાયી હોવાની માન્યતા.
- **અહિંસા:** હિંસાનો ઉપયોગ ન કરવો.
- **આત્મશિસ્ત:** ઉશ્કેરવામાં આવે ત્યારે પણ શાંતિપૂર્ણ વર્તન જાળવવું.
- **નિર્ભયતા:** બ્રિટિશ સત્તાનો ભય દૂર કરવો.
- **આત્મબલિદાન:** ધરપકડ અને દુઃખ સહન કરવા તૈયાર રહેવું.
- **જનભાગીદારી:** સામાન્ય લોકોને સ્વાતંત્ર્ય સંગ્રામમાં જોડવા.

6. નાગરિક અસહકાર આંદોલનનો ફેલાવો:

દાંડી કૂચ સમગ્ર ભારતમાં વ્યાપક નાગરિક અસહકાર આંદોલન માટે પ્રેરણાનું કેન્દ્ર બની. લોકોએ મીઠાના કાયદાનો ભંગ કરવાનું શરૂ કર્યું અને વિવિધ પ્રકારના શાંતિપૂર્ણ વિરોધમાં ભાગ લીધો. આ આંદોલનમાં:

1. કાયદાનો વિરોધ કરીને મીઠું બનાવવું અથવા એકત્ર કરવું.
2. વિદેશી વસ્તુઓનો બહિષ્કાર કરવો.
3. દારૂની દુકાનો અને કેટલીક વિદેશી કાપડની દુકાનો સામે શાંતિપૂર્ણ ધરણાં કરવાં.
4. કેટલીક વસાહતી સંસ્થાઓ સાથે અસહકાર કરવો.
5. શાંતિપૂર્ણ દેખાવો અને પ્રદર્શનો યોજવાં.
6. સત્યાગ્રહના સિદ્ધાંતો છોડવાને બદલે ધરપકડ સ્વીકારવી.

જેવાં કાર્યક્રમો કરવામાં આવ્યા.

બ્રિટિશ સરકારે ધરપકડ અને દમન દ્વારા આંદોલનનો સામનો કર્યો. ગાંધીજી સહિત ઘણા રાષ્ટ્રીય નેતાઓની ધરપકડ કરવામાં આવી.

7. દાંડી કૂચનું મહત્વ:

(1) મીઠાને સ્વતંત્રતાના પ્રતીકમાં પરિવર્તિત કર્યું

સામાન્ય દૈનિક જીવનની આવશ્યક વસ્તુ મીઠું બ્રિટિશ શાસન સામેના પ્રતિકારનું શક્તિશાળી પ્રતીક બની ગયું.

(2) સામાન્ય લોકોને સ્વાતંત્ર્ય આંદોલનમાં જોડ્યા

આ આંદોલન માત્ર રાજકીય નેતાઓ પૂરતું મર્યાદિત રહ્યું નહીં. વિદ્યાર્થીઓ, મહિલાઓ, કામદારો, ખેડૂતો અને સામાન્ય નાગરિકોએ વિવિધ રીતે તેમાં ભાગ લીધો.

(3) અહિંસાની શક્તિ દર્શાવી

ગાંધીજીએ દર્શાવ્યું કે હિંસા વિના પણ અન્યાય સામે મજબૂત પ્રતિકાર કરી શકાય છે.

(4) બ્રિટિશ સત્તાને પડકાર આપી

મીઠાના કાયદાનો શાંતિપૂર્ણ ભંગ કરીને ભારતીયોએ અન્યાયી વસાહતી કાયદાની સત્તાને સીધો પડકાર આપ્યો.

(5) આંતરરાષ્ટ્રીય ધ્યાન આકર્ષ્યું

દાંડી કૂચ અને ત્યારબાદના નાગરિક અસહકાર આંદોલને ભારતની બહાર પણ નોંધપાત્ર ધ્યાન આકર્ષ્યું અને ભારતના સ્વાતંત્ર્ય સંગ્રામ અંગે આંતરરાષ્ટ્રીય જાગૃતિ વધારી.

8. ગાંધીજીનું નેતૃત્વ:

દાંડી કૂચ દરમિયાન ગાંધીજીના નેતૃત્વમાં નીચેના ગુણો જોવા મળ્યા:

ગુણ	દાંડી કૂચ દરમિયાન તેની અભિવ્યક્તિ
સત્ય	અન્યાયી મીઠાના કાયદાનો વિરોધ
અહિંસા	શાંતિપૂર્ણ પ્રતિકાર
હિંમત	બ્રિટિશ સત્તાને પડકારવાની તૈયારી
આત્મશિસ્ત	સત્યાગ્રહીઓને આપવામાં આવેલી સૂચનાઓ
સાદગી	ગાંધીજીનું સરળ જીવન અને વર્તન
જનનેતૃત્વ	સામાન્ય લોકોને આંદોલનમાં જોડવા
આત્મબલિદાન	ઘરપકડ અને દુઃખ સહન કરવાની તૈયારી
નૈતિક સત્તા	દ્વેષ વિના અન્યાય સામે લડત

9. ઐતિહાસિક મહત્વ:

દાંડી કૂચે ભારતના સ્વાતંત્ર્ય સંગ્રામમાં એક મહત્વપૂર્ણ વળાંક લાવ્યો. તેણે નાગરિક અસહકાર આંદોલનને સ્પષ્ટ અને સરળ સ્વરૂપ આપ્યું અને સામૂહિક અહિંસક કાર્યવાહી કેટલી અસરકારક બની શકે છે તે દર્શાવ્યું. આ કૂચે ગાંધીજીની એ ક્ષમતા પણ દર્શાવી કે તેઓ સામાન્ય સામાજિક પ્રશ્નને શક્તિશાળી રાષ્ટ્રીય આંદોલનમાં પરિવર્તિત કરી શકતા હતા. મીઠાનો કાયદો તાત્કાલિક લક્ષ્ય હતો, પરંતુ વિશાળ હેતુ વસાહતી શાસનની સમગ્ર વ્યવસ્થાને પડકારવાનો હતો.

10. દાંડી કૂચ અને ગાંધીજીના “સત્યના પ્રયોગો”

ગાંધીજીની *The Story of My Experiments with Truth* એટલે કે **સત્યના પ્રયોગો અથવા આત્મકથા**ના દૃષ્ટિકોણથી દાંડી કૂચને તેમના અગાઉના સત્યના પ્રયોગોના વ્યવહારુ પરિણામ તરીકે સમજી શકાય છે. તેમના અનુભવો દ્વારા તેમણે શીખ્યું હતું કે:

- સત્ય માત્ર બોલવાનું નહીં પરંતુ જીવનમાં આચરવાનું હોય છે;
- અન્યાયનો વિરોધ અહિંસક રીતે કરવો જોઈએ;
- સત્યાગ્રહ માટે વ્યક્તિગત શિસ્ત જરૂરી છે;
- દુઃખ સહન કરવાની તૈયારીમાં નૈતિક શક્તિ રહેલી છે;
- લોકોએ ભય પર વિજય મેળવવો જોઈએ;
- રાજકીય કાર્યને સમાજસેવા સાથે જોડવું જોઈએ.

આથી દાંડી કૂચ માત્ર રાજકીય યાત્રા નહોતી. તે સત્ય, અહિંસા, હિંમત, આત્મશિસ્ત અને નાગરિક અસહકારનો સામૂહિક પ્રયોગ હતો.

11. દાંડી કૂચના મુખ્ય પાઠ:

દાંડી કૂચમાંથી નીચેના મહત્વપૂર્ણ પાઠ મળે છે:

1. સત્યની શક્તિ

2. અહિંસક પ્રતિકારની શક્તિ
3. નિર્ભયતા અને હિંમત
4. આત્મશિસ્તનું મહત્વ
5. જનભાગીદારીનું મહત્વ
6. અન્યાયી કાયદા સામે શાંતિપૂર્ણ અસહકાર
7. સાદગી અને નૈતિક જીવન
8. રાષ્ટ્રસેવા અને સામાજિક જવાબદારી

જય હિંદ...